

Træk af sognefogedens historie

af Frede Rødbro

Sognefoged-institutionen er fra 1791 og fungerede indtil 1973. Småøerne havde dog mulighed for at beholde deres sognefoged – og på 16 af landets mindste øer lever »sheriffen« i 2007 i bedste velgående. I denne artikel fortælles om sognefogeder i Thy og Han Herred.

»Du må hellere vente lidt med at sætte kartoflerne over«, lød sognefogedens besked til en kone i Klim en dag for mange år siden. Vedkommende kone, som skulle have en datter viet hos sognefogeden samme eftermiddag, blev kendelig chokeret og ville høre, om én af parterne havde fortrudt i sidste øjeblik. Sognefogeden kunne dog berolige moderen i så henseende og forklarede, at den vordende brudgom, der var udlænding, manglede et af de nødvendige vielsespapirer.

Den prekære sag fik dog en lykkelig afslutning, idet sognefogeden, der var en forstående mand og i besiddelse af den fornødne konduite, forrettede vielsen til den fastsatte tid, hvorefter alle med lettelse og glæde kunne nyde det obligatoriske glas vin ved dagligstuebordet. Det famøse papir ankom – som lovet – med posten om mandagen.

At optræde som giftefoged (indført 1922) var kun en enkelt af de mange opgaver, som det var pålagt sognefogeden at udføre.

Sognefoged-institutionen går tilbage til 1791, men kommunalreformen i 1970 levnedede ikke plads for ham. Helt uddød er institutionen dog ikke. 16 af de mindste øer i landet var undtaget fra bestemmelsen af 1. april 1973 om afskaffelse af embedet og har stadig en sognefoged.

Men tilbage til begyndelsen. 11. november 1791 blev der fra allerhøjeste side, dvs. den enevældige monark Christian VII, udstedt en forordning om oprettelse af sognefoged-bestillingen. Formålet var primært at smidiggøre og

forbedre administrationen af landsognene, og samtidig blev der tillagt embedet en væsentlig politimyndighed.

Sognefogeden udnævntes af amtmanden »blandt de skikkeligste, redeligste og mest kyndige Mænd blandt Sognets Almue«. Højest sandsynlig har amtmanden i sine bestræbelser for at finde frem til en person med disse krævede kvalifikationer indhentet oplysninger om sognemændene gennem proprietærerne, herredsfogeden og sognepræsten, datidens »spidser«. En gårdmand, han kunne være fæster eller selvejer, blev foretrukket til bestillingen. Senere kunne husmænd også komme i betragtning. Den udvalgte navn skulle bekendtgøres fra prædikestolen til »Almuens Efterretning«. Det var jo småt med aviser og andre nyhedskilder i disse tider.

God orden – og særlige opgaver

Politimyndigheden betonedes kraftigt i forordningen. Sognefogeden skulle udføre øvrighedens og »Rettens Betjentes Befalinger« og selv »vaage over god Orden«. Ved ulovligt krohold, drik og slagsmål skulle han advare og formane. Og hjalp disse bestræbelser ikke, skulle han anmelde de formastelige. Ved grove forbrydelser »saasom Drab, Tyverie eller deslige« havde han ret og pligt til at arrestere misdæderen og lade ham fremstille for herredsfo-

geden. Fremmede omløbere stod ligeledes til arrestation. Tegn til opløb, der kunne føre til uorden, skulle han af al magt søge at afværge. Sognebørnene måtte dog godt samles og holde møde til »fælles Tarv«.

Det lidet misundelsesværdige hverv som pantefoged fulgte med embedet, og sognefogeden skulle selv sørge for udnævnelsen af to vidner fra sognet til assistance ved fogedforretningen.

Med risiko for at give ideer til nutidens spærivrige politikere skal her i hovedtræk citeres

én i vore øjne særdeles kuriøs sognefogedopgave. Han skal have indseende med, at der ved »Bønderbryllupper ej maa være mere end end 32 Personer af begge Køn, og at der ej maa gives mere end fire Retter Mad og hverken Vin eller Kaffe, samt at Gildet ej holdes længere end én Dag«. Gildesfolkene (stadig af bondestanden) måtte kun bære hjemmegjort tøj, dog må »Kvindfolkene have en Silkehue samt Trøje og Skørt af Kramtøj, og Mandfolkene en Trøje eller Vest af Kramtøj«. (Kramtøj: Tøj af en bedre kvalitet, pænt tøj). Overtrædelse skal anmeldes

Sognefogedmøde på Vildsund Strand i august 1918. To sognefogeder fra Østholmen, Anders Langballe, Hunstrup, og Chr. Langgaard, Østerild, deltog i mødet.

Bagest fra venstre: Th. Houmark, Villerslev, S. Sørensen, Gullerup, A. Christensen, Vester Assels, Toftdahl, Aas, J. Busk, Rakkerby og N.M. Balle, Tæbring. Tredje række fra venstre: A. Langballe, Hunstrup, M. Kusk, Mollerup, N. Rask, Thorsted, P. Houmøller, V. Jølby, J. Vangsgaard, Sundby M., Carl Sørensen, Frøslev, H. Vestergaard, Visby, P. Kortbæk, Tøving, og P. Kjeldgaard, Hørsted.

Anden række fra venstre: Chr. Langgaard, Østerild, Chr. Mikkelsen, Kaastrup, Bunch, Hillerslev, K. Steffensen, Karby, M. Mikkelsen, Erslev, J. Kjær Redsted, J. Knudsen, Bedsted, Fabricius, Hørdum og L. Overgaard, Ørding. Forreste række fra venstre: N. Bjerregaard, Ø. Assels, N. Bangsgaard, Hassing, C.P. Christensen, Sennels, Chr. Nielsen, Harring, S. Nørgaard, Alsted, P. Kjærgaard, Vejerslev, J. Mikkelsen, Emb og S.C. Søndergaard, Ø. Jølby.

til herredsfogeden. Denne forordning viste sig umulig at administrere og blev ophævet 1799. Forordningen havde sin oprindelse i den pietistiske trosretning, som var gældende under Christian VI (1730-1746). Kongeparret var grebet af denne bevægelse, der bl.a. omfattede en streng, nærmest asketisk livsførelse.

I 1827 fik sognefogederne i Hunstrup, Østerild og Hjørdemål en helt speciel opgave.

I disse sogne mærkede man nu for alvor følgerne af Vesterhavets gennembrud ved Agger to år tidligere, da det salte vand trængte ind i Limfjordens nor og vige og ødelagde det livsvigtige heltefiskeri. 34 familier blev bragt til tiggerstaven (»Ær fræ Ø.stril, deswa.r!«), men der var forbud mod at tigge.

Amtmand Faye sender da et såkaldt »Pro Memoria« til formanden for fattigkommissionen i sognene, pastor Prior i Hunstrup. I skrivelserne anmodes kommissionen om på grund af »Aarets særegne Beskaffenhed« at tillade »Fattige og Huusarme« midlertidigt at gå omkring i pastoratets sogne og samle brød eller mælk hos de »formuende«. Sognefogeden skal nøje overvåge, at der ikke kommer betlere fra andre sogne. Gribes nogle i ulovligt betleri, skal han bringe dem til politimesteren i Thisted.

Jo, det var ulvetider dér norden for Thisted dengang!

Overhalet af frimærkesystemet

Udover de politimæssige opgaver var der fra gammel tid tillagt embedet hverv af vidt forskellig art. Nogle af disse blev efterhånden ophævet. Det gjaldt f.eks. sognefogedens pligt til at bringe herredsfogedens budskaber fra sogn til sogn, der blev uaktuel efter indførelsen af frimærkesystemet i 1851.

Nye opgaver kom til i trit med lovgivningen. Her skal blot nævnes, at sognefogeden

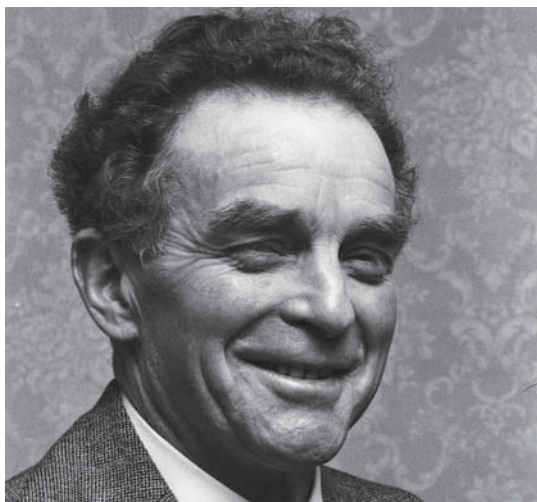

Sognefogedens insignier/værdighedstegn som dokumentation for hans myndighed. Politiskiltet har tilhørt Søren Langballe, Hunstrup, og kasketten Chr. Langgaard, Østerild. Den er nu overdraget Museet for Thy og Vester Hanherred.

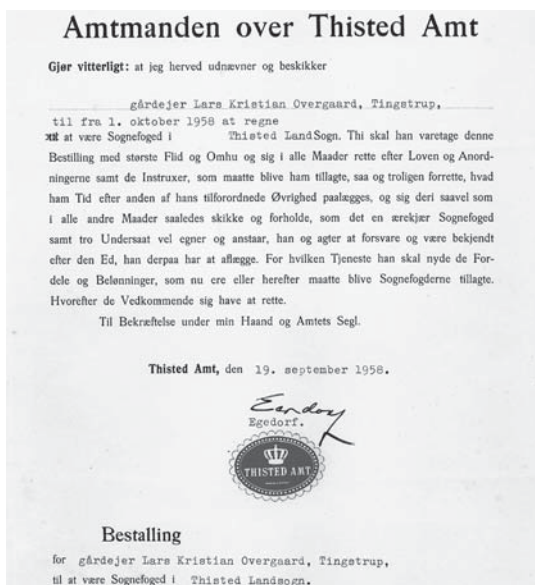
sammen med politimesteren, sognepræsten og distriktslægen fik sæde i den sundhedskommission, som blev oprettet i 1831, da en kolera-epidemi truede landet.

Sognefogeden var som oftest tillige lægdsmand, stævningsmand – og som nævnt pantefoged. Han blev benyttet som vurderingsmand på skifter, boniteringsmand ved jordudskiftning (bondefrigørelsens århundrede, stavnsbåndet ophæves 1788) og som takseringsmand ved ejendomssalg m.v. Opsyn med vejene og med vejarbejdet sorterede også under sognefogeden. Grøfter, broer og stenkister skulle være i forsvarlig stand, og hvis der blev fundet døde kreaturer på eller ved vejene, beordrede han ådslerne nedgravet mindst 50 alen fra vejen. Også den tid havde sine miljøproblemer! De skyldige blev idømt bøder, hvoraf en vis andel tilfaldt sognets fattigkasse.

Tjenestefolk, som ønskede at skifte plads på en af de to halvårige skiftedage (1. maj og 1. november) skulle underrette sognefogeden, som derefter senest to måneder før skiftedagen ved kirkestævne bekendtgjorde navnene på dem, der søgte en anden plads. Kirkestævne

Lars Kristian Overgaard

Lars Kristian Overgaards bestilling til at være sognefoged i Thisted Landsogn fra 1958. Lars Overgaard, der her er fotograferet i 1977, var ligesom flere af sine søskende stærkt involveret i det lokale demokratiske organisationer og institutioner. Han blev både sognefoged og sognerådsmedlem, formand for Thisted Andelsmejeri, medlem af bestyrelserne for kvægavlssforeningen, Vestergades Brugsforening og Thisted EL-værk samt af FDBs repræsentantskab.

holdtes efter gudstjenesten uden for kirkedøren. Denne form for annoncering bevarede (bl.a. ved folketingsvalg) til langt ind i det 20. århundrede.

Af sognefogedens mange pligter må nævnes det udbredte fribefordringsvæsen. Sognefogeden havde ansvaret for, at bønderne stillede med heste og vogne, når kongen med sit store følge var på rejse rundt i landet. Han skulle også transportere rangspersoner som amtmænd og biskopper i embedsforretninger, præster til besøg i fængslerne og befordre herredsfogeden og andre retsbetjente – samt kørsel med jordemoderen ikke at forglemme!

Fribefordringen var en tidsmæssig og økonomisk byrde for bønderne, og deres forståelige vrangvillighed kunne gøre livet surt for sognefogeden, idet det må erindres, at han levede og boede i landsbyen som bonde mellem bønder. Efter oprettelsen af sogneforstanderskaberne i 1841 (sogneråd fra 1867) bortfaldt en del frirejser og andre gik over til det offentlige.

I det 20. århundrede udvidedes sognefogedens virkeområde ganske betydeligt, selv om en del ældre bestemmelser efterhånden bortfaldt. »Haandbog for Sognefogeder« fra 1949 beskriver således ca. 30 opgavetyper af vidt forskellig art. Blandt disse optræder loven om radioafgift. Med visse mellemrum fik sognefogeden gennem politimesteren besked om at kontrollere sit område med henblik på at afsløre de formastelige »plankeværkslyttere«, der havde »glemt« at betale afgiften rettidigt. Denne udgjorde i 1950 15 kr. årligt. For hver afsløring tilfaldt der sognefogeden et gebyr på 3 kr. Trods denne indtægt rangerede den type besøg næppe særlig højt på ønskelisten hos den lokale embedsmand.

Aflønningen

Hvordan blev så sognefogeden belønnet for at bestride alle disse hverv og flere til?

Ifølge forordningen af 1791 skulle han anses som den mest agtede af almuenes mænd, og ved gæstebud skulle han have det øverste sæde. Præsteværdig påskønnelse, men et dårligt eksistensgrundlag, der snart ville bringe ham i samme situation som smedens kat – der som bekendt døde af tak.

Fritagelse for de omtalte kongerejser, for indkvarteringen og for offentligt arbejde (f.eks. vejarbejde) nævnes i forordningen som en del af aflønningen.

Mere givtig var dog honoraret for de forskellige udpantnings- og synsforretninger, gebyr som taksationsmand, som ligsynsmand og adskillige andre sportelindtægter (gebyr for embedshandlinger), som det vil føre for vidt at komme nærmere ind på i denne artikel. Det

kan nævnes, at sognefogeden for en udpantningsforretning honoreredes med 12 skilling. Dette honorar steg op gennem tiden – og udgjorde 5 kr. i 1972!

Indtil 19. århundredes kommunalreform, indførelse af sogneforstanderskabet, var sognefogeden involveret i alle grene af landforvaltningen med undtagelse af skole- og fattigvæsen.

Ved lov af 4. marts 1857 fastsattes lønnen til årligt fra 20-100 rigsdaler (40-200 kr.), afhængig af sognets udstrækning. Efter denne skala kunne »sherifferne« i Hunstrup og Østerild opnå henholdsvis 50 og 45 rigsdaler i fast årlig løn. Selv efter denne lovs fremkomst synes det i de følgende årtier at have været særdeles besværligt at sikre embedet en nogenlunde an-

Anders Langballe og hustru Anne Marie. Anders Langballe var mangeårig sognefoged, pantefoged og lægdsmand for Hunstrup sogn. Han efterfulgtes af sønnen Søren Langballe, Kløv Mølle.

stændig godtgørelse – det fremgår af de gamle kommunale og amtslige protokoller.

I Tilsted fik sognefogeden i 1853 årligt 80 rigsdaler, men i 1867 henstillede herredsfogeden, at hans løn skulle nedsættes. Sognerådet besluttede da, hvor utroligt det end lyder, at han slet ingen løn skulle have. Det blev dog for groft for herredsfogeden, der det følgende år pålagde sognerådet at udbetale sognefogeden 20 rigsdaler pr. år. Dengang som nu var det vanskeligt at få bevillinger igennem, hvilket bl.a. ses af en henvendelse fra sognefoged Jørgen Jensen i Klim, der i amtsrådet fik afslag på en lønforhøjelse på 20 kr., selv om andragendet blev varmt anbefalet af herredsfogeden.

Fra 1932 fik sognefogeden et fast årligt grundbeløb fra staten. Dette beløb var i 1969 steget til 100 kr. plus 13 øre pr. indbygger og 4 øre pr. ha Denne finurlige beregningsmetode betød for sognefoged Jens N. Jensen i Klim en

En sognefoged skulle handle i mange situationer – tage mange beslutninger. Derfor havde det stor betydning med en håndbog, hvis man kom i tvivl i en sag. Denne håndbog er fra 1949 og afløste en tilsvarende fra 1800-tallet, hvis sidste udgave udkom i 1892. Denne håndbog har tilhørt Lars Kristian Overgaard, Tingstrup, og befinder sig i dag på Lokalhistorisk Arkiv i Thisted.

En mislykket fangetransport

Wolle var sognefoged i Lild omkring 1900. En dag havde han i embeds medfør pågrebet en indbrudstyv, der havde tilegnet sig en tegnebog i en gård syd for Bjerget, og nu var han pr. hestevogn på vej med arrestanten til arresthuset i Skerpinggård ved Kettrup.

Langsomt skumplede vognen op ad Bjerget bakke, men som nu kroen passeredes, bad fangen om tilladelse til at træde af på naturens vegne. Wolle ledsagede ham derfor til det dertil indrettede rum i kroens rejsestald.

I den ventetid, der nu fulgte, travede Wolle, som var i strålende humør i anledning af et særdeles vellykket sølvbryllup hos naboens den foregående dag, med faste skridt frem og tilbage i stalden foran hjertedøren, smånyttende et par strofer af sin yndlingsang »Dengang jeg drog af sted«, som jo ret beset også passede til lejligheden.

Imidlertid lod arrestanten vente på sig, men som den godmodige mand, Wolle Sognefoged var, fortsatte han sin patruljering og nåede igennem samtlige vers af sangen. Da fangen efter endnu en stund ikke havde vist sig, blev Wolle alligevel lidt urolig; manden havde set træt og udkørt ud af mangel på søvn, så »jen ku' jo aldrig wed«.

Forsigtigt lindede han døren. Ingen arrestant! Fuglen var fløjet gennem den under det løstliggende sædebræt værende renseluge ud til kroens mødding og sikkert for længst over alle bjerge om end ledsaget af en selv i landlige omgivelser særdeles kraftig hørm!

Ovenstående lille malprope episode fra en sognefogeds omfattende arbejdsfelt er nedskrevet af Bent Græsbøll i egnsbogen »Folkeminder fra Bulbjergene«.

årsløn på 381 kr. plus gældende dyrtidstillæg – i alt 1197 kr. og 86 øre. Dertil skulle lægges knap 400 kr. for at være lægdsmand samt gebyrer for stævninger og udpantninger m.v.

Søn efterfulgte far

Trods den ringe betaling for dette ældgamle ombudshverv er der mange eksempler på, at bestillingen gik i arv fra far til søn. Måske har æren og agtelsen ved at være en betroet mand i sognet spillet en rolle?

Under fæstevæsenet var det almindelig kustomme, at en søn ved ejerskifte overtog fæstegården efter sin far, hvis alle betingelser over for ejeren, en nær- eller fjerntboende godsejer, i øvrigt var blevet overholdt.

På samme vis var det som nævnt ret udbredt, i alt fald i det nordjyske, at det betroede sognefogedhverv gik i arv til en af sønnerne.

Anders Langballe, Hunstrup, som blev tildelt Dannebrogsmændenes hæderstegn for lang og tro tjeneste.

Ingeborg og Søren Langballe. Han var den sidste sognefoged i Hunstrup, da institutionen blev nedlagt 1. april 1973.

På besøg hos sognefogeden i Østerild. Sognefoged Chr. Langgaard (til højre) og hustru Anne Marie. I midten Martin Søndergaard.

Apropos afgang – så vidt vides var der ingen pensionsalder for sognefogeden, han fortsatte i embedet, så længe kræfterne rakte. Således blev i Hunstrup Anders Langballe (1877-1952) af-

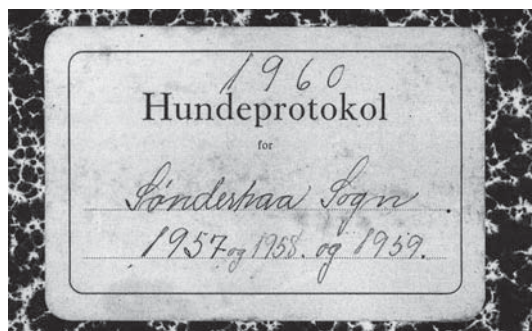
Sognefoged-familien foran hjemmet i Klim. Fra venstre: Anne Kristine, Chr. Pedersen, Arne, Margrethe, Niels Peter og Andreas. I baggrunden Klim sognekirke.

løst af sønnen, Søren Langballe (1902-1980), og i Klim efterfulgte Niels P. Jensen (1884-1948) faderen, Jørgen Kr. Jensen (1849-1958).

Uden familie-relationer i øvrigt virkede i Klim Andreas Kr. Pedersen (1899-1958) og Jens N. Jensen, født 1923; i Østerild Chr. Langgaard (1865-1937), Christen Oddershede Larsen, i daglig tale Kræn Oddershede, (1874-1964), han opnåede at blive udnævnt til Ridder af Dannebrog, og Aage Frost (1914-1992); endelig i Hjardemål Poul Lynge (1898-1971).

Det bemærkes, at de i parentes anførte årstal angiver vedkommende persons fødsels- og dødsår. Anders Langballe og Jørgen Kr. Jensen blev benådet med Dannebrogsmændenes hæderstegn for lang og tro tjeneste.

Nyordningen af det kommunale styre fra 1970, almindeligvis omtalt som kommunalreformen, selv om det stærkt kan betvivles, om der var tale om en reform (en betegnelse for noget bedre), levnedde ikke plads for sognefogeden. Han fik silkesnoren sammen med sognerådet og det lokale selvstyre i øvrigt.

20-30 års hundeprotokoller fra de gamle sogne i Thy har overlevet og befinder sig i dag på Lokalhistorisk Arkiv.

Centralisering blev det magiske nøgleord, det eneste saliggørende.

I slutningen af januar 1973 modtog Jens N. Jensen og mange med ham en formel skrivelse fra den daværende socialdemokratiske justitsminister K. Axel Nielsen, der meddelte, at sognefoged-distriktet ville blive nedlagt pr. 1. april 1973. Ministeren udtrykte samtidig sin tak og påskønnelse for veludført arbejde »i samfundets tjeneste«. Der blev hverken gyldent

»Chanko« og »Ulla«

I hundeprotokollen for Sønnerhaa-Hørsted sognefogeddistrikt fra 1952 er opført gdr. Anders Pedersen som ejer af to racerene hunde.

Ifølge loven om hunde af 18. maj 1937 påhvilede det sognefogeden at føre protokol over distriktets hundebestand med angivelse af hundetegn, -afgift, ansvarsforsikring samt en udførlig beskrivelse af fremtoning med angivelse af race, højde, køn, farve, navn, særlige kendetegn osv.

Om »Chanko«, en sanktbernhardshund, får vi at vide, at den er 80 cm høj, tæve og af farve hvid/brun. Dens lille legekammerat (formodentlig) er en foxterrier ved navn »Ulla«, ligeledes tæve. 35 cm. høj og sort/hvid. Den årlige afgift for disse to pragteksemplarer udgjorde i alt 13 kr. plus forsikringsudgifter. Hundeholdet var afgiftsfri, hvis der kun var én hund i husstanden.

Sognefogeden modtog for denne gren af sit virkeområde den fyrstelige sum af 1 kr. pr. hund – også for de afgiftsfrie.

Af denne protokol kan man da uddrage, at »menneskets bedste ven« blev CPR-registreret ca. en menneskealder før sin herre og mester!

håndtryk eller pension – hvad han nok heller ikke havde forventet.

Dermed sluttede en epoke i dansk forvaltnings- og retshistorie for godt 1700 landsogne.

Der er dog som tidligere nævnt stadig liv i den gamle institution. På Læsø er der tre sognefogeder, og desuden virker de også på Anholt, Askø, Avernakø, Bjørnø, Drejø, Endelave, Fanø, Fejø, Femø, Hirsholmene, Lyø, Orø, Sejro, Strynø og Tunø. Sognefoged på Anholt siden 2004, Bent Rasmussen, fortæller, at han oplever sig selv som politiets »lokale øjne og ører«, da der kun er politi på Anholt i sommerferiens højsæson.

Aflønningen i kontanter for det ansvarsfulde hverv er stadig meget beskeden. Sognefoged Frede Lassens årsløn for at stå til rådighed som politiets repræsentant i alle døgnets 24 timer for Endelaves 180 indbyggere udgør for tiden sølle 7800 kr.

Men så er der selvfølgelig æren ...

Lad da denne artikel, som langt fra er fyldestgørende, slutte med et par vers fra en sang, der blev sunget ved afskedsfesten for sognefogederne i Hanherred på hotel »Klitrosen« i Slettestrand april 1973.

Frede Rødbro

Født 1923. Mangeårig lærer ved Østerild Skole og bidrager til flere lokalhistoriske bøger og tidsskrifter.

Kildehenvisning

Lokalhistorisk Arkiv i Østerild og Thisted
Thisted Amts Tidende/Thisted Dagblads arkiver
Kommunale og amtslige protokoller
Gravstene på mindekirkegårde
Samtale med tidligere sognefogeder og sognebeboere
»Haandbog for Sognefogeder« 1949
Cirkulære 1991, Rigspolitiets Personaleafdeling

(Mel.: Den evigglade kobbersmed)

Og var der én, som skyldte anden mand en hel del pæng',
og med betalingen tilbage ventede' lovlig læng',
så kom der brev fra dommeren og fra en advokat:

»Vær venlig, sognefoged« – ja, og straks var han parat!

Ind imellem var der en stævning til en »slog«, som ej lovens bogstaver særlig nøje tog,
og iblandt en udpantning, hvor vist tit der stod

på papiret retur: »Helt forgæves« – sikken rod!

Ja, der var mange ting, som kunne nævnes her,
men vi må holde inde, og slå fast at »fogdens« værd

har været stor – men i den sidste tid man »pø om pø«

har taget hans beføjelser – derfor han måtte »dø«.

Man kan tvivle på, om nu alle ting kan gå,
og om politiet det alt kan forestå,
nu går I med glorie i historien ind,
tak for alt – gæve mænd – si'r nu folket, våd om kind'.

(En fru »eks-sognefoged«)

Hundeprotokol Sønderhaa-Hørsted 1952

Illustrationerne, sognefoged-kasketten og polititegnet til denne artikel er venligst stillet til rådighed af de tidligere sognefogeders familie, Grethe Langballe, Hunstrup, og Chr. Søndergaard, Østerild, samt Lokalhistorisk Forening i Klim.